

РОЗВИТОК ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГО-СБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

К.В. Таранюк, аспірант
Сумський державний університет, м. Суми

У статті розглянуто елементи фінансового механізму еколого-економічних відносин регіону.

Ключові слова: фінансовий механізм, еколого-економічні відносини, екологоорієнтовані інвестиції.

ВСТУП

Здійснення більшості реформ в Україні останнім часом гальмується нераціональним використанням природно-ресурсного потенціалу території, зниженням його якісних і кількісних характеристик, загостренням ризиків, екологічної безпеки господарської діяльності. Забезпечення екологосбалансованого розвитку регіону пов'язане з недостатньою сформованістю і розробленістю фінансового механізму регулювання еколого-економічних відносин. Зокрема, потребують удосконалення фінансовий механізм забезпечення екологоорієнтованих інвестицій, а також механізм відшкодування залучених коштів для реалізації регіональних екологічних програм.

Серед вітчизняних вчених, які займаються питанням фінансового механізму сталого розвитку, необхідно відмітити таких: Веклич О.О. [8], Кашенко О.Л. [9], Синякевич І. [7], серед закордонних вчених - Хайтун С.Д. [5].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є науково-методичне обґрунтування напрямків удосконалення фінансового механізму еколого-економічного розвитку регіону. Задачі, які поставлені автором статті, такі:

- дослідити структурно-логічну побудову категорії фінансового механізму регулювання еколого-економічних відносин на рівні адміністративної території;
- обґрунтувати напрямки вдосконалення фінансового механізму регулювання еколого-економічних відносин;
- розглянути класифікацію фінансово-економічних інструментів забезпечення еколого-економічної збалансованості на рівні території.

Об'єктом дослідження є фінансовий механізм еколого-економічного розвитку регіону, предметом дослідження є еколого-економічні відносини на рівні території.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гармонізація еколого-економічних відносин має здійснюватися шляхом практичного упровадження принципів сталого розвитку. На жаль, в Україні сталий розвиток і все, що з ним пов'язане, досі сприймається більшою частиною суспільства як абстракція, а на рівні істеблшменту позбавляється екологічної складової, вихолощується до рівня забезпечення безкризовості соціально-економічних процесів. Тим часом ефективність регульованих державою ринкових відносин залежить від підтримання балансу між техногенним навантаженням і здатністю навколишнього середовища до самовідновлення. Перспектива довгострокового суспільного прогресу тісно пов'язана з тезою «Лише екологічно безпечне є економічно вигідним» як загальним принципом господарської діяльності.

Останніми роками стає очевидним той факт, що земна біосфера і екосистеми різних рівнів мають обмежені можливості щодо свого нормального функціонування і відтворення в умовах надмірного впливу антропогенної діяльності

На сьогоднішній день економіка України перебуває в кризовому стані. Стан економіки впливає на стан навколишнього природного середовища. Зростаюча інтенсивність експлуатації природних ресурсів збільшує ризик виникнення техногенних катастроф. Кризовий стан економіки не дозволяє державі і окремим природокористувачам виділяти в повному обсязі кошти, необхідні для здійснення заходів щодо забезпечення екологічної безпеки.

Ефективна природоохоронна політика має здійснюватися передусім у контексті соціально-економічних перетворень, спрямованих на забезпечення сталого розвитку. При цьому прямі природоохоронні заходи не замінюють, а органічно доповнюють екологічно сприятливий режим господарювання. Кошти, спрямовані на попередження деградації природного середовища, потрібно розглядати не як безповоротні й малопродуктивні видатки, а як опосередковані інвестиції.

У нашій країні було розроблено і на рівні уряду схвалено концепцію сталого розвитку, якою передбачено упровадження економічних механізмів природокористування і природоохоронної діяльності, зокрема створення екологічних банків, основними напрямками яких повинні стати:

- кредитування й фінансування підприємств і організацій, які виробляють екологічно чисту продукцію;
- фінансова підтримка екологічних проектів, спрямованих на охорону природних ресурсів у районах, та екологічного бізнесу;
- упровадження так званих "екологічних вкладів", частина коштів яких використовується для підтримки екологічних програм; надання цільових природоохоронних кредитів підприємствам та окремим громадянам (як заохочення власники таких вкладів можуть, наприклад, одержати житло в екологічно чистих районах тощо);
- розповсюдження екологічних лотерей, кошти від продажу яких спрямовуються в основному на природоохоронні заходи;
- підтримка наукових досліджень та розробок з екологічних проблем захисту водних систем;
- створення в структурі банків спеціальних підрозділів екологічної орієнтації, служб із екологічного аудиту та екологічного маркетингу [1].
- Проте цей проект законодавчо ще не оформлений.

На сьогоднішній день у більшості нормативно-правових актів фігурує лише поняття економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності. При цьому економічні інструменти природокористування переважно виконують роль фіскальних платежів, а функціонування існуючих еколого-економічних регуляторів є засобом нагромадження фінансових ресурсів у владних структурах.

Практично всі види платежів, пов'язаних з природокористуванням та охороною навколишнього середовища, нині мають характер податкових внесків. Як відомо, Законом України «Про бюджетну систему України» встановлено, що податки, збори та інші податкові платежі зараховуються до бюджетів повністю, незалежно від їх цільового призначення. Це призводить до того, що з року в рік надходження зборів за спеціальне використання природних ресурсів, наприклад, спрямовуються до бюджету не цільовим призначенням на природоохоронні заходи, як це визначено у статті 46 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», а «розчиняються» у його дохідній частині. А це - великі кошти, які конче потрібні для екологоорієнтованої розбудови національного господарства [6].

Нині «екологічна» складова вітчизняної податково-бюджетної системи репрезентована рентними платежами, платою за землю, збором за геологорозвідку, платежами за спеціальне використання природних ресурсів і екологічним податком (збором за забруднення навколишнього природного середовища), які є загальнодержавними обов'язковими платежами. У свою чергу, рентні платежі складаються з ресурсної і транзитної ренти. До загальнодержавних платежів за спеціальне використання природних ресурсів належать плати: за користування надрами, за спеціальне водокористування та за спеціальне використання лісових ресурсів. Причому до складу платежів за спеціальне використання природних ресурсів зараховується новий збір за використання радіочастотного ресурсу України [9].

Серйозною проблемою сьогодення, яка потребує негайного розв'язання, є практика фінансування екологічних програм та природоохоронних заходів. Ця проблема, на наш погляд, двостороння. З одного боку, вона виявляється як необхідність опрацювання дієвого механізму реалізації фінансування природоохоронних заходів, з іншого - як питання про стан та обсяги фінансування заходів у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки.

Розглянемо докладніше обидві взаємозв'язані сторони проблеми вдосконалення механізму фінансування природоохоронних заходів в Україні. Однією з головних причин, які гальмують розв'язання природоохоронних проблем, є несформованість механізму фінансування з бюджетів місцевого рівня з розділу «Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека». Оскільки Міністерством фінансів України дотепер не встановлені нормативи відрахувань від загальнодержавних податків і зборів на охорону навколишнього природного середовища до місцевих бюджетів, то досі у складі місцевих бюджетів відсутні екологічні розділи. Внаслідок цього обсяги заходів щодо охорони та відтворення природних ресурсів не адекватні ступеню їх використання, а іноді — й виснаження. Не сприяє ефективній діяльності в галузі охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання та відтворення природних ресурсів існуючий порядок функціонування системи Державного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища. Аналіз за попередні роки показує, що наприкінці року невикористані кошти цих фондів на всіх рівнях перераховуються у загальні доходи відповідних бюджетів і значна їх частина використовується не за цільовим призначенням. При цьому наявність коштів на охорону довкілля завжди «болюче питання». Нерідко фактичні обсяги фінансування значно нижчі за обсяги, які передбачаються у державному бюджеті. Ситуація ускладнюється ще й тим, що більшість відомств не розглядає проблеми збереження довкілля як пріоритетні.

В умовах дефіциту фінансових ресурсів для екологічного оздоровлення держави доцільно, щоб платежі за забруднення природних ресурсів акумулювались в спеціальних позабюджетних фондах і безпосередньо забезпечували природоохоронну діяльність через Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, а не поповнювали загальну частину державного бюджету. Необхідно підкреслити, що природоохоронні заходи в Україні фінансуються з двох джерел. Основні джерела фінансування передбачені в розділі 20 Держбюджету «Охорона навколишнього природного середовища і ядерна безпека», за рахунок яких покриваються витрати, пов'язані з відновленням та підтримкою всіх природних ресурсів країни. Кошти для цього надходять в основному за рахунок платежів підприємств, відомств і організацій за користування природними ресурсами країни. Згідно з діючим законодавством такі

платежі повинні бути цільовими і спрямованими виключно на охорону природних ресурсів країни [8].

Другим джерелом фінансування природоохоронних заходів є державний цільовий Фонд охорони навколишнього природного середовища, але виникають сумніви щодо зростання ролі екологічних фондів у фінансуванні природоохоронних заходів, оскільки є багато проблем як у механізмі збору зазначених платежів, так і в чинній нормативно-правовій базі в цілому.

Вимоги гармонійного розвитку суспільства потребують вирішення питань про вартість, цінність природного багатства та їх урахування в товарно-грошових відносинах. Необхідно розробити такі фінансово-економічні механізми, використання яких сприяло б екологічному розвитку суспільства, відновленню природного потенціалу. Ці питання дуже складні та гостродискусійні, але їх необхідно вирішувати виходячи вже з самого факту визнання обмеженості та дефіцитності природних благ.

Упорядкування відносин у системі “фінанси - економіка - екологія” полягає у розвитку концепції фінансів природокористування. Потреба у появі такої економічної категорії зумовлена тією обставиною, що сучасна економіка вже усвідомлюється як суспільна соціальна система, яка функціонує в природній. Фінансова система в державі визначається як сукупність фінансового устрою та комплексу заходів, способів, прийомів, відносин, до яких вдається держава з метою підвищення добробуту та які відображаються інформаційно як фінансові потоки. Введення принципу платності природокористування, безумовно, теж є одним із способів зростання національного добробуту. Проте сьогодні є конкретні ознаки того, що переважна частина фінансових інструментів екологічного регулювання, що використовуються в Україні, є неефективні.

В умовах сучасної еколого-економічної ситуації питанню фінансового механізму екологічного регулювання приділено недостатньо уваги. У нормативно-правових актах спостерігається лише економічний механізм природокористування та природоохоронної діяльності, який визначається як комплекс економічних заходів, що забезпечують охорону навколишнього середовища і раціональне природокористування. Окремі автори виділяють еколого-економічний механізм природокористування і економічний механізм реалізації екологічної політики. Так, Веклич О.О. виділяє фінансово-кредитний механізм регулювання природокористування як структурну частину економічного механізму екологічного регулювання, який вона ототожнює з економічним механізмом природокористування та природоохоронної діяльності [8]. У роботі Кашенко О.Л. [8] вживається термін “фінансовий механізм забезпечення екологічного розвитку”.

Існуючі визначення фінансового механізму природокористування та природоохоронної діяльності не відповідають механізму реалізації сталого розвитку. Адже природокористування – це процес експлуатації природних благ з метою задоволення матеріальних і культурних потреб суспільства. Природоохоронна діяльність в основному ґрунтується на введенні заборон та регламентацій, а не на раціоналізації природокористування. На нашу думку, більш повно розкриває сутність цієї економічної категорії термін “фінансовий механізм екологічного регулювання”, зважаючи на визначення функції регулювання як впливу на об’єкт управління з метою досягнення стану його стійкості у разі виникнення відхилень від визначених норм і нормативів, а стійкості - як звичайної динамічної рівноваги в період тривалого зростання. Отже, якщо об’єктом управління є еколого-економічна система, то фінансово-екологічне регулювання можна визначити як вплив на еколого-економічну систему з метою досягнення стану екологічної рівноваги. При

чому під екологічною рівновагою ми будемо розуміти квазістійкий або квазістаціонарний стан екологічних систем. Баланс змінених людиною компонентів, які формують навколишнє природне середовище, призводить до тривалого (умовно нескінченного) існування даної екосистеми [6]. Враховуючи зауваження Василика О.Д. щодо обов'язковості законодавчого закріплення складових механізму та докази Онишко С.В. про системний характер фінансового механізму, можна дати своє визначення фінансового механізму екологічного регулювання як системи спеціально розроблених і законодавчо закріплених форм, методів, інструментів і важелів створення і використання фінансових ресурсів з метою досягнення еколого-економічної збалансованості функціонування суспільного виробництва та зниження негативного впливу на НПС. У складі фінансового механізму екологічного регулювання можна виділити такі методи та інструменти:

- збори за спеціальне використання природних ресурсів;
- збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- фінансові стимули, зокрема надання пільг при оподаткуванні на заходи, пов'язані з оздоровленням та охороною навколишнього природного середовища;
- фінансові санкції (штрафи за порушення природоохоронного законодавства);
- система фінансування та кредитування природоохоронних заходів (місцевий і державний бюджети, природоохоронні фонди, банки, кошти підприємств і організацій, іноземні надходження, інвестиції);
- екологічне страхування.

Також арсенал фінансово-економічних інструментів можна доповнити такими видами платежів: надбавок за вироблену та ввезену екологічно небезпечну продукцію (наприклад, лаки і фарби, мінеральні добрива та пестициди, синтетичні миючі засоби та ін.), запровадження заставно-депозитної системи для потенційно екологічно небезпечних товарів (відпрацьованих масел, акумуляторів та батарей, люмінесцентних ламп, пластикової тари для напоїв тощо); запровадження спеціального маркування екологічно безпечної продукції та ресурсо- і енергозберігаючих пристроїв; плата за акустичний, електромагнітний, іонізуючий вплив на довкілля; запровадження пільгового оподаткування діяльності, що має природоохоронне значення.

Сутність будь-якої економічної категорії, у тому числі і фінансового механізму, проявляється в її функціях. Функції показують, якими методами реалізується економічна категорія (фінансовий механізм у нашому випадку). Функціями фінансового механізму в науковій літературі визначають фінансове забезпечення та фінансове регулювання економічних і соціальних процесів у державі. Щодо функцій фінансового механізму екологічного регулювання можна сказати, що це фінансове забезпечення природоохоронних заходів і фінансове регулювання раціонального природокористування та зниження негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище [3].

ВИСНОВКИ

Протягом тривалого часу економічний розвиток України супроводжується незбалансованою експлуатацією природних ресурсів. Наслідки такої економічної діяльності негативно впливають на навколишнє природне середовище, що призводить до виснаження природного потенціалу. Гостро стоїть проблема адекватної оцінки реальних втрат суспільства від негативних наслідків екологічно-незбалансованого господарювання та створення достатньої фінансової бази природоохоронної діяльності. Розмір стягнень за забруднення навколишнього середовища в Україні не враховує всіх економічних та

соціальних втрат суспільства, не забезпечує покриття природоохоронних витрат і свідчить про недостатню ефективність системи відшкодування збитків за порушення природоохоронного законодавства. Дослідження теоретичних засад концепції сталого розвитку дозволило визначити поняття сталого розвитку як такого, при якому не знищується його природна основа, умови життя не призводять до деградації людини а соціально-деструктивні процеси не розвиваються до масштабів, що загрожують безпеці людства.

Стосовно фінансового механізму екологічного регулювання - цей термін можна визначити як систему спеціально розроблених і законодавчо закріплених форм, методів, інструментів і важелів створення і використання фінансових ресурсів з метою досягнення еколого-економічної збалансованості функціонування суспільного виробництва, раціонального природокористування та зниження негативного впливу на НПС. У складі фінансового механізму екологічного регулювання необхідно виділити такі інструменти, як збори за спеціальне використання природних ресурсів; збір за забруднення НПС; фінансові стимули, зокрема надання податкових пільг при здійсненні заходів, пов'язаних з оздоровленням та охороною навколишнього природного середовища; фінансові санкції (штрафи за порушення природоохоронного законодавства); система фінансування та кредитування природоохоронних заходів через місцеві і державний бюджети, природоохоронні фонди, банки, кошти підприємств і організацій, іноземні надходження, інвестиції, екологічне страхування.

SUMMARY

FINANCIAL MECHANISM OF ECOLOGICALLY BALANCED DEVELOPMENT OF THE REGION

K.V.Taranjuk

Sumy State University

During great while economic development of Ukraine is accompanied the unbalanced exploitation of natural resources. The consequences of such economic activity negatively influence on a natural environment that results in exhaustion of self-potential. Sharply the problem of adequate estimation of the real losses of society stands from the negative consequences of ekologicchno-nesbalansovanogo menage and creation of sufficient capital base of nature protection activity. The size of penalties for contamination of environment in Ukraine does not take into account all economic and social losses of society, does not provide coverage of nature protection charges and testifies to insufficient efficiency of the system of reimbursement of losses for violation of nature protection legislation. Research of theoretical principles of conception of steady development allowed to define the concept of steady development as such at which not destroyed him natural basis, the terms of life do not result in degradation of man and socialdestructive processes do not develop to the scales which threaten safety of humanity.

Keywords: the financial mechanism, екологоекономические relations, екологоориетированные investments.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Сайт Йоханнесбургского саммита: http://www.un.org/russian/document/declarat/decl_wssd.html
2. Проект Концепції сталого розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Сайт Програми сприяння сталому розвитку: <http://www.undpsust.kiev.ua>.
3. Александрович И.М., Шеулин А.С. Устойчивое инновационное развитие как экологический императив // Устойчивое развитие. Наука и практика. - 2003.- № 3. -С. 79-82.
4. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономика природных ресурсов.-М.: Аспект Пресс, 1999.- 319 с.
5. Хайтун С.Д. Человечество на фоне универсальной эволюции: сценарии энергетического будущего // Вопросы философии. – 2005. – № 11. – С. 90–105.
6. Телиженко А.М. Экономика чистого воздуха: международное управление. – Сумы: Университетская книга, 2001. – 326 с.
7. Синякевич І. Економічні інструменти екополітики: Економіка України.-1999. -№10.- С. 78-83.
8. Веклич О.О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні. – К.: Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. – 88 с.
9. Кашенко О.Л. Фінанси природокористування. – Суми:Університетська книга, 1999. – 421 с.

Надійшла до редакції 4 червня 2009 р.